

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ОГІЄНКА
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

До захисту допущено
Завідувач кафедри
_____ Урсу Н.О.
« ____ » _____ 2020
р.

Дипломна робота магістра
з теми:

**«Методика відновлення фактурного олійного живопису на
крупнозернистих полотнах (на прикладі картини Д. Жудіна «Портрет
жінки художника»)»**

Виконала: студентка групи ODR1-
M19
галузі знань 02 Культура і мистецтво
спеціальності 023 Образотворче
мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація
за освітньо-професійною програмою
Образотворче мистецтво,
декоративне
мистецтво, реставрація,
спеціалізація: декоративно-
прикладне мистецтво
Сабова (Бойко) Юлія Ігорівна
Керівник:
Урсу Н.О., доктор
мистецтвознавства,
Професор
Рецензент:
Паур І.В., кандидат історичних
наук, старший викладач

Кам'янець-Подільський

2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СТАНКОВІ КОМПОЗИЦІЇ У ТЕХНІЦІ ОЛІЙНОГО МАЛЯРСТВА	9
1.1. Олійний живопис та його технічні характеристики.....	9
1.2. Фактурний олійний живопис та його особливості. Корпусне письмо	22
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВІДНОВЛЕННЯ ЖИВОПИСУ НА ПОЛОТНЯНИХ ОСНОВАХ	32
2.1. Специфіка процесу старіння фактурного олійного живопису на полотняних основах	32
2.2. Методи збереження фактурного олійного живопису на полотняних основах.....	44
РОЗДІЛ 3. СПЕЦИФІКА ВІДНОВЛЕННЯ ФАКТУРНИХ ЖИВОПИСНИХ ЗОБРАЖЕНЬ НА ТКАНИХ ПОВЕРХНЯХ	55
3.1. Методика відновлення живопису на тканих поверхнях. Етапність виконання	55
3.2. Специфіка відновлення фактурного живопису на крупнозернистих полотнах (на прикладі роботи Д. Жудіна «Портрет дружини»).....	72
РОЗДІЛ 4. РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ	82
ВИСНОВКИ	83
ДОДАТКИ	94

ВСТУП

Актуальність. Сучасному стану розвитку мистецтва в Україні властиве невинне зростання наукового інтересу до процесу зародження та становлення мистецтвознавчої думки, вивчення здобутків тих художників, які стояли не лише біля її витоків, а й заклали основи, перспективи та напрями мистецьких пошуків та наукових дослідів на майбутнє. Важливою стежкою науки є збереження, реставрація та ревіталізація видатних зразків малярства минулих поколінь.

Головне завдання реставрації – охорона мистецьких здобутків наших попередників. Відновлення олійного живопису – це завдання, яке постійно постає перед фаховим реставратором. Воно включає в себе різні види технологій підготовчих робіт, які залежать від безлічі факторів, а, зокрема: віку, матеріалу, техніки та манери виконання. З цією метою ретельно досліджуються твори художників, що заслуговують пильної уваги та пошанування.

Однією з таких, недостатньо вивчених постатей, яка прислужилася своїм талантом і працею українському, зокрема подільському мистецтву, є Дмитро Ананійович Жудін (1860-1942) – графік та майстер живопису. Наукову діяльність митець розпочав із середини 80-х рр. XIX ст. як подільський художник-педагог. Упродовж зміни власних поглядів значно розширилося коло мистецьких зацікавлень художника: мистецтвознавство, графіка, живопис.

Загальний мистецький доробок майстра, що дійшов до нас, достатньо чисельний. Роботи з музейних і приватних колекцій різнобічно висвітлюють характер творчості цього художника, віддають данину традиціям академізму і відповідають тим прогресивним спрямуванням епохи, що яскраво позначилися у демократизмі та реалізмі його мистецтва.

Вони стали головними напрямками багаторічної педагогічної і творчої діяльності Д. Жудіна, а його творчість через призму новочасної мистецької науки комплексно і навіть фрагментарно не вивчалася.

Тому ретельний розгляд його творчого доробку здається необхідним, бо постало питання відновлення фактурної живописної композиції авторства художника «Портрет дружини», написаної у техніці олійного живопису.

Проаналізувавши творчість художника, ми бачимо, що свої роботи він писав у техніках напівкорпусного та корпусного письма, використовуючи широкі мазки різних напрямів для надання об'єму та фактури своїм полотнам. Варто зазначити, що відновлення фактурного живопису – завдання набагато складніше за відновлення живопису у техніці лесування, адже перед тим, як приступити до самих тонувань, потрібно надати ту саму фактуру, притаманну роботі. Варто зазначити, що творча манера художника Жудіна не була досліджена з точки зору технічної і техніко-технологічної, тож одним з головних завдань дослідження є саме ці аспекти.

Отже, результати дослідження актуальні не лише для роботи, що ми маємо для прикладу, але і для багатьох інших картин пензля Д. Жудіна. Завдяки результатам цього дослідження фахові реставратори матимуть важливу частину інформації, аби в подальшому займатися реставрацією картин Д. Жудіна без втрат.

Мета дипломної роботи полягає в комплексному концептуальному розгляді та реалізації методики відновлення живопису на крупнозернистих полотнах (на прикладі роботи Д. Жудіна «Портрет дружини»).

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні **завдання**:

- проаналізувати стан і ступінь дослідження заявленої проблеми, визначити рівень і повноту її джерельного забезпечення;
- розглянути олійний живопис та його техніки;
- окреслити основні особливості фактурного олійного живопису;

- висвітлити специфіку процесу старіння та збереження фактурного олійного живопису на полотняних основах;
- дослідити методи збереження фактурного олійного живопису на полотняних основах;
- розглянути методика відновлення живопису на тканих поверхнях та етапність її виконання;
- визначити та проаналізувати відновлення фактурного живопису на крупнозернистих полотнах на прикладі роботи Д. Жудіна «Портрет дружини»;
- виконати реставраційну документацію у вигляді реставраційного паспорта;
- провести реставрацію живописного полотна Д. Жудіна «Портрет дружини» з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Об'єктом дослідження є процес відновлення живопису на крупнозернистих полотнах як складової реставрації.

Предметом дослідження є специфічні особливості відновлення фактурного живопису на крупнозернистих поверхнях на прикладі живопису Дмитра Жудіна.

Хронологічні межі магістерської роботи охоплюють роки творчої і педагогічної діяльності Д. Жудіна з 80-х рр. XIX ст. до середини XX ст. (1942), а з урахуванням специфіки дослідження – роки життя художника. Також межі торкаються розробки і публікації питань реставрації станкового живопису XX-XXI ст.

Методика дослідження. Для виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений вивченням візуального матеріалу; аналітичний, поданий аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу, представлений

порівняльним мистецтвознавчим аналізом різних способів реставрації живопису на полотні. До спеціальних методів належать статистичний метод та метод роботи з першоджерелами.

Наукова новизна дослідження У роботі узагальнені і структуровані матеріали з технології відновлення фактурного олійного живопису на полотняній основі, а саме його відновлення на крупнозернистих полотнах, що складає наукову цінність даної роботи. Дотепер вказаній проблематиці приділялося мало уваги. Практична цінність полягає у можливості використання висновків у практичній діяльності реставраторів задля відновлення фактурного живопису, а зокрема живопису Д. Жудіна, багато робіт якого знаходяться у фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника з якими, можливо, доведеться працювати студентам Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

1. Для поглибленого вивчення реставраційної справи.
2. Для реставраційних робіт по відновленню фактурного живопису на крупнозернистих полотнах.
3. Для подальшого дослідження цієї теми та суміжних з нею тем.
4. У пам'яткоохоронній справі з метою збереження автентичного твору мистецтва.

Структура і обсяг роботи. Текстова частина бакалаврської роботи складається зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 103 сторінки, список використаних джерел налічує 75 позицій.

Практична частина представлена реставрацією роботи Дмитра Жудіна «Портрет дружини» з фондів Кам'янець-Подільського державного

історичного музею-заповідника та копією картини «Пандора» Джона Вільяма Вотергауса.

ВИСНОВКИ

Живопис вважається найяскравішим видом візуального образотворчого мистецтва. За допомогою великої кількості та різноманіття кольорів і матеріалів художники можуть створити неповторний мистецький доробок, який стане достоянням не тільки його особисто, а й складе важливу частину культурного та історичного розвитку.

Окрім, безпосередньо, живопису, картина складається з ряду технологічних шарів, що є менш важливими складовими її елементами. Всі вони відіграють свою роль у процесі створення і подальшого збереження твору. Більшість з них пройшли складний і довгий етап становлення і укорінення у процесі розвитку живопису загалом. Кожен з великих майстрів залишим нам у спадок ряд досягнень, якими і досі користуються сучасні живописці.

Найпопулярнішою на сьогодні вважають олійну техніку живопису. Винайдена приблизно у XV ст., вона досі залишається актуальною і популярною серед митців, завдячуючи ряду безумовних переваг. Шлях становлення олійного живопису розділяв і поєднував митців всього світу, кожен з них мав можливість вибрати техніку, що найбільше йому імпонувала і вдосконалити її по-своєму. Найпопулярнішими техніками олійного живопису є лесування та техніка корпусного письма. Головною їх відмінністю є метод нанесення фарб: у лесуваннях фарби наносять тонкими шарами один на один, що надає роботі повітряності та легкості; пастозна техніка передбачає нанесення щільних товстих шарів фарби в один прийом та локальне заповнення площини полотна великими плямами з подальшими прописками.

Основними перевагами олійного живопису можна назвати його гнучкість, піддатливість і міцність живописного шару. Головними недоліками – схильність до почорніння і пожовтіння під впливом часу; ускладненість технологічних вимог при тривалій роботі.

Не зважаючи на ряд переваг, олійний живопис сильно схильний до ряду деструкцій. На його стан збереження впливають багато чинників зовнішніх та внутрішніх технологічних факторів. Основним фактором руйнування та старіння живопису є вплив часу. Протягом часу матеріали використані митцем у процесі написання картини змінюють свої хімічні та фізичні властивості та піддаються впливу механічних пошкоджень.

Незважаючи на матеріали виконання, картина, коли потрапляє на експонування чи зберігання до музею, має попасти в умови, сприятливі її збереженню. Головним завданням музею є повинен створення максимально підходящих умов, які б допомагали зберегти цілісність експонату. Завдання відновлення цілісності картини не входить до компетенції музейних працівників, таке право мають лише фахові художники-реставратори.

Процес відновлення живопису включає в себе як технічні, так і живописні втручання. Перш за все наявний живописний шар потребує укріплення, а потім уже відновлення втрачених елементів. Саме у відновленні авторського живопису полягає найбільша складність і неможливість виконання його непередготованими кадрами.

Під час виконання тонувань, реставратор має враховувати всі технологічні процеси відновлення структури живописної роботи та їх вплив на стан збереження і експозиційний вигляд. Кожен виконаний процес має бути прискіпливо вивчений та досконало досліджений, адже наслідки неправильно підібраних матеріалів та процесів можуть бути фатальними, аж до повної руйнації експонату.

Вагомий внесок у розвиток творчого осередку Кам'янця – Подільського вніс талановитий художник та педагог Дмитро Ананійович Жудін. Його творчий та педагогічний талант привертає уваги дослідників і досі. У його творчому доробку ряд неперевершених творів олійного та акварельного живопису і графіки. Він був засновником Кам'янецьких пленерів, під його керівництвом виховано багато талановитих митців нашого краю.

Робота, що поступила до реставраційних майстерень Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка є яскравим і професійним прикладом майстерності художника. Будучи чудовим портретистом, Дмитро Жудін створив цілий ряд портретних зображень, частина яких зберігається у Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику, частину з яких пощастило реставрувати студентам. Серед них – «Портрет дружини» виконаний у техніці олійного живопису. Зображення вражає своєю атмосферністю та реалістичністю, що показує художника у найкращому його амплуа.

Данна робота потрапила на реставрацію не у кращому вигляді, а тому їй потребувалися термінові заходи спрямовані на відновлення цілісності та надання експозиційного вигляду. Над картиною було проведено ряд робіт, що включали технологічні та живописні втручання. Найважливішим процесом роботи було надання картині експозиційного вигляду за допомогою укріплення та відновлення частини живописного зображення. Проведені реставраційні заходи надали роботі гідного вигляду для подальшого експонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алешин А.Б. Реставрация станковой масляной живописи: уч. пос. Москва, ИД "Художественная школа", 2013. 224 с.
2. Алешин А. Б. Реставрация станковой масляной живописи в России. Санкт – Петербург, Художественная школа, 2013. 223 с.
3. Балаева С.П. Хранение музейных ценностей. Ленинград, 1940. 176 с.
4. Бобров Ю.Г. Теория реставрации памятников искусства: закономерности и противоречия. Москва, Эдсмит, 2004. 250 с.
5. Бобров Ю.Г. Некоторые аспекты теории реставрации произведений изобразительного искусства. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Вып. 10. Москва, 1985. С. 52-64.
6. Бобров Ю.Г. Комплекс “патины времени” и вопросы теории реставрации живописи. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Вып. 12. Москва, 1989. С. 19-25.
7. Бобров Ю.Г. Консервация. Реставрация. Воссоздание. Вопросы терминологии. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Вып. 13. Москва. 1990. С. 5-17.
8. Бобров Ю.Г. Консервация и реставрация станковой темперной живописи. Москва, Художественно-педагогическое изд-во, 2008. 128 с.
9. Бергер Э. История развития техники масляной живописи. Москва, Государственное издательство изобразительных искусств, 1935. 511 с.
10. Виды холстов для живописи, какой выбрать. : веб-сайт. URL: <https://pugach-painting.com/ru/vidy-xolstov-dlya-zhivopisi-kakoj-vybrat/> (дата звернення 9.05.2020).
11. Вибер Ж. Живопись и её средства. Москва, Зеленый крест, 1991. 68 с.
12. Виннер А.В. Материалы масляной живописи. Москва, Государственное издательство "Искусство", 1950. 500 с.

13. ВЛИЯНИЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА СОХРАННОСТЬ ОБЪЕКТОВ ПРИ ЭКСПОНИРОВАНИИ: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/4470> (дата звернення 22.05.2020).
14. Влияние окружающей среды на сохранность экспонатов музейного хранения: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/890> (дата звернення 9.05.2020).
15. ВОССТАНОВЛЕНИЕ УТРАЧЕННОЙ ЖИВОПИСИ: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/119> (дата звернення 18.05.2020).
16. Голиков В.П. Структура живописи, причины ее повреждений и качество реставрации. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Вып. 16. Москва, 1995. С. 18 – 43
17. Гренберг Ю.И. Причины повреждения произведений станковой живописи. Москва. 1976. 336 с.
18. Гренберг Ю.И. Технология станковой живописи. Москва, ИЗО, 1982. 319 с.
19. Гренберг Ю.И. От фаюмского портрета до постимпрессионизма. История технологии станковой живописи: две тысячи лет эволюции. Москва, Издательский дом «Искусство», 2004. 268 с.
20. Грунты: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/2902> (дата звернення 15.08.2020).
21. Диорама: веб-сайт. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0> (дата звернення 15.08.2020).
22. Дмитрий Ананьевич Жудин – художник и педагог: веб-сайт. URL: <https://blog.roizen.ru/dmitriy-ananevich-zhudin-khudozhnik-i-pe.html> (дата звернення 29.08.2020).
23. Живопись: веб-сайт. URL: http://bel-art.by/paintings_about.php (дата звернення 15.08.2020).

24. Жудін Дмитро Ананійович: веб-сайт. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18257 (дата звернення 29.08.2020).
25. Зверев В.В. О толковании основных терминов в научной реставрации. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Внеочер. Вып. Москва, 1989. С. 44-60.
26. Иванова Е.Ю. Техника реставрации станковой масляной живописи. Москва, Индрик, 2005. 136 с.
27. История развития масляной живописи: веб-сайт. URL: <https://palmira-art.ru/articles/istoriya-razvitiya-maslyanoy-zhivopisi> (дата звернення 12.06.2020).
28. Кабачинська С. Натхнення їй дала краса землі. Поділля Кам'янець-Подільський вісник, 8 квітня 1995. С. 5
29. Как понять, что такое импасто?: веб-сайт. URL: <https://zhukdk.ru/uroki-risovaniya/kak-ponyat-cto-takoe-impasto.html> (дата звернення 12.06.2020).
30. Киплик Д.И. Техника живописи. ЗАО «Сварог и К». Москва, 2002. 357 с.
31. Кудрявцев Е.В. Реставрации картин. Москва, 2002. 256 с.
32. Кудрявцев Е.В. Техника реставрации картин. Москва, ООО «Издательство В.Шевчук», 2002. 251 с.
33. Лессировка: веб-сайт. URL: <https://jotto8.ru/hudozhestvennyeterminy/lessirovka> (дата звернення 10.09.2020).
34. Лентовский А.М. Технология живописных материалов. Ленинград, Государственное издательство „ИСКУССТВО“, 1949. 156 с.
35. Лелеков Л.А. Теоретические проблемы современной реставрационной науки. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Внеочер. Вып. М. ВНИИР, 1989. С. 5-43.
36. МАТЕРІАЛИ І ТЕХНІКА ОЛІЙНОГО ЖИВОПІСУ. НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК: веб-сайт. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1335/1/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0>

[%B8%20%D1%96%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B8%20%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%83%20.pdf](#) (дата звернення 10.09.2020)

37. Масляная живопись: веб-сайт. URL: https://w.histrf.ru/articles/article/show/maslianaia_zhivopis (дата звернення 12.06.2020).

38. Масляная живопись: веб-сайт. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B0%D1%8F%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C> (дата звернення 10.09.2020).

39. Малачевская Е.Л. Материалы для реставрации станковой масляной живописи. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Вып. 24. Москва, 2009. С. 19-38.

40. МЕСТНОЕ УКРЕПЛЕНИЕ КРАСОЧНОГО СЛОЯ И ГРУНТА: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/104> (дата звернення 10.09.2020)

41. Музейное хранение станковой живописи : веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/328> (дата звернення 14.10.2020)

42. Особенности техники Импасто: веб-сайт. URL: <https://artrecept.com/zhivopis/tehnika/impasto> (дата звернення 14.10.2020)

43. Пастозность (в живописи): веб-сайт. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/118910/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення 14.10.2020)

44. Пастозная техника живописи: веб-сайт. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%B8%D0%BA%

[D0%B0_%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B8](#) (дата звернення 14.10.2020)

45. Поиски Винсента. Стил ь и техника Ван Гога: веб-сайт. URL: https://artchive.ru/publications/1934~Poiski_Vinsenta_Stil'_i_tekhnika_Van_Goga#:~:text=%D0%9D%D0%BE%20%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B5%20%D0%B2%D1%81%D0%B5%D0%B3%D0%BE%20%D0%92%D0%B0%D0%BD%20%D0%93%D0%BE%D0%B3,%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D1%86%D0%B2%D0%B5%D1%82%20%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%8E%20%D0%B8%D0%BB%D0%B8%20%D0%BC%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%85%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BC (дата звернення 18.08.2020)

46. ПОДВЕДЕНИЕ ГРУНТА В МЕСТА УТРАТ: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/118> (дата звернення 21.10.2020)

47. ПОКРЫТИЕ ЛАКОМ: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/3715> (дата звернення 21.10.2020)

48. Причины повреждения произведений станковой живописи: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/329> (дата звернення 6.09.2020)

49. РАЗРУШЕНИЯ КРАСОЧНОГО СЛОЯ: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/2411> (дата звернення 21.10.2020)

50. РАЗРУШЕНИЯ ЗАЩИТНОГО ПОКРЫТИЯ: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/2412> (дата звернення 21.10.2020)

51. Реставрация произведений станковой масляной живописи. Учеб. Пособие для средних художественных заведений. Москва, Искусство, 1977. 223 с.

52. Реставрация и исследования памятников культуры Вып. 7. отв. ред. А. Б. Бодэ, Санкт-Петербург, Коло, 2014. С.16.

53. Реставрация памятников живописи: веб-сайт. URL: <file:///E:/Pupsh/%D1%83%D1%87%D1%8C%D0%BE%D0%B1%D0%B0/%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%80/%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%20%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B8.pdf> (дата звернення 3.10.2020)
54. Сланський Б. Техніка живопису та реставрації. Київ, Мистецтво, 2009. 302 с.
55. Сланский Б. Техника живописи. Живописные материалы. Москва, Издательство Академии художеств СССР, 1962. 378 с.
56. Старение живописи – причины и вопросы: веб-сайт. URL: реставрации <https://suomik.com/stati/2185-starenie-zhivopisi-prichiny-i-voprosy-restavraczii.html> (дата звернення 5.08.2020)
57. Техника пастозной живописи: веб-сайт. URL: <https://artrecept.com/zhivopis/tehnika/pastoznaya-zhivopis> (дата звернення 3.10.2020)
58. ТОНИРОВКА УТРАТ ЖИВОПИСИ: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/3716> (дата звернення 9.10.2020).
59. ТОНИРОВКА УТРАТ: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/376> (дата звернення 9.10.2020).
60. Тонирование утрат красочного слоя: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/155> (дата звернення 9.10.2020).
61. Титов М.Ф. Визначення та опис стану збереженості творів станкового живопису. Луганськ. Світлиця, 2007. 35 с.
62. Тютюнник В.В. Материалы и техника живописи. Москва, Академия художеств, 1962. 62-119 с.

63. Тимченко Т.Р. Экспертиза творів образотворчого мистецтва: живопис (історія та методологія). Київ, 2017. 120 с.
64. Тимченко Т.Р. Методи захисту основ станкового живопису. Київ, 2015. 98 с.
65. УКРЕПЛЕНИЕ КРАСОЧНОГО СЛОЯ: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/3694> (дата звернення 1.10.2020).
66. Укрепление красочного слоя и грунта: веб-сайт. URL: <http://art-con.ru/node/143> (дата звернення 1.10.2020).
67. У Кам'янці-Подільському презентують виставку Жудіних : веб-сайт. URL: <http://vk-kp.info/novynu-mista-ta-rehionu/11279-u-kamiantsi-podilskomu-prezentuiut-vystavku-zhudinykh>.
68. Урсу Н. О. Педагогіка мистецтва у спадщині Володимира Гагенмейстера. Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя. Кам'янець – Подільський, Абетка-Нова, 2002. С. 216-226.
69. Федосеева Т. С. Реставрационные и живописные материалы: терминологический словарь-справочник. Москва, 2013. 130 с.
70. Федосеева Т.С. Реставрационные материалы. Курс лекций. Москва, 2016. 232 с.
71. Филатов В.В. Реставрация настенной масляной живописи. Москва, Изобразительное искусство ,1995. 248 с.
72. Филатов В.В. Реставрация станковой темперной живописи, Москва, Изобразительное искусство, 1986. 264 с.
73. Фармаковский М. В. Консервация и реставрация музейных коллекций. Москва, Красный печатник, 1947. 143 с.
74. Что такое технология живописи и зачем она нужна: веб-сайт. URL: <https://www.daniil-belov.com/ru/chto-takoe-tehnologija-zhivopisi-zachem-ona-nuzhna> (дата звернення 11.09.2020).

75. Яхонт О. В. Проблемы консервации, реставрации и атрибуции произведений искусства. Москва, СканРус, 2010. 463 с.